

УДК 070=161.2

ПОЛІТИЧНІ ДИСКУСІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ В ДІАСПОРНІЙ ПРЕСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Алла МИКОЛАЄНКО

канд. н. із соц. комунік.,
ст. викладач

Київський національний
університет культури і мистецтв

вул. Є. Коновальця, 36
01133, Київ, Україна

e-mail: alla-mykolaenko@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-2869-8140

© Миколаєнко А., 2018

У статті, яка базується на дослідженні діяльності періодичних видань, створених українською діаспорою протягом ХХ століття, аналізуються політичні дискусії, що виникли в еміграційній спільноті. Зокрема, мова йде про поділ ОУН на напрямки ОУН (б), ОУН (м) та ОУН (УГВР) та його вплив на суперечки між представниками тих середовищ, чий політичний погляд був політично розділений. Описані факти з історії діаспорних журналів та газет, які характеризують окремі дискусії, пов'язані з виходом самвидаву, контактами з українцями СРСР та змаганням між представниками еміграційних ЗМІ. Архівні матеріали використовувались для уточнення та формулювання основних положень статті. Проаналізовано серію публікацій таких видань, як журнал «Сучасність» (Німеччина), «Українське слово» (Франція), видавництво «Смолоскип», інформаційний бюлетень «Облога» (США).

На підставі публікацій в пресі та архівах дискусія, яка виникла у зв'язку з еміграційним виданням мемуарів Данила Шумука, детально обговорюється. Також у статті висвітлюється змагання між американським центром українців «Смолоскип» та німецьким «Прологом» — «Сучасністю», зокрема, у питанні про первинність публікацій самвидаву, які українці отримали з-за кордону з СРСР. Ця дискусія призвела до виникнення ряду негативних відгуків в українських виданнях, зокрема, про еміграційне видання поезії Ліни Костенко та двомовному альбомі «Непереможний Дух».

У статті йдеться про те, що, незважаючи на внутрішні дискусії та конкуренцію між собою, українці за кордоном у другій половині ХХ століття мали одну спільну рису: вони розкривали злочини радянської влади і були опонентами офіційної більшовицької ідеології на міжнародному рівні, випускали періодичні видання та публікації, заборонені в СРСР, і опублікували справжню інформацію про тоталітарний радянський режим.

Ключові слова: українська еміграція, діаспора, ОУН, журнал «Сучасність», газета «Українське слово», видавництво «Смолоскип», інформаційний лист «Облога».

POLITICAL DISCUSSIONS OF THE UKRAINIAN COMMUNITY IN DIASPORA PRESS IN THE SECOND HALF OF THE XXth CENTURY

Alla Mykolaenko

Candidate of Science in Social Communications

Senior Teacher

Kyiv National University of Culture and Arts

36, Ye. Konovaltsia Str., 01133, Kyiv, Ukraine

e-mail: alla-mykolaenko@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-2869-8140

In the article, based on the activity of periodicals created by the Ukrainian diaspora during the twentieth century, the political discussions that arose in the emigration community are analyzed. In particular, it goes about the division of the OUN into the directions of the OUN (b), the OUN (m) and the OUN (UHVR) and its influence on disputes among representatives of those environments whose political views were politically divided. The facts from the history of diaspora journals and newspapers are described, which characterize separate discussions related to the release of samizdat, contacts with Ukrainians of the USSR and the competition among representatives of the emigration media. Archival materials have been used to help clarify and articulate the main provisions of the article. A series of publications of such editions as "Suchasnist" magazine (Germany), "Ukrainske slovo" (France), "Smoloskyp" publishing house, "Obloga" newsletter (USA) are analyzed.

On the basis of publications in the press and archives materials, the discussion that arose in connection with the emigration edition of the memoirs of Danylo Shumuk is conversed in detail. Also, the article outlines the competition between the American center of Ukrainians "Smoloskyp" and the German "Prolog" — "Suchasnist", in particular, in the issue of the primacy of publications of samizdat, which Ukrainians in diaspora received from the USSR. This discussion led to the appearance of a number of negative reviews on Ukrainian editions, in particular, on the emigration edition of Lina Kostenko's poetry and the bilingual album "The Invincible Spirit".

The article focuses on the fact that, despite internal discussions and competition between each other, Ukrainians abroad in the second half of the twentieth century did one thing in common: they exposed the crimes of Soviet power and were opponents of the official Bolshevik ideology at the international level, produced periodicals and publications banned in the USSR, and published true information about the totalitarian Soviet regime.

Key words: Ukrainian emigration, diaspora, OUN, "Suchasnist" magazine, "Ukrainske slovo" newspaper, publishing house "Smoloskyp", "Obloga" newsletter.

Постановка проблеми

Діяльність української еміграційної громади дедалі більше привертає увагу дослідників. Масштаби роботи закордонного українства не вичерпуються лише зміцненням зв'язків з історичною батьківщиною. Оскільки в другій половині ХХ ст. українці за кордоном заявили на світовий загал про себе як один із найбільш політично, економічно та культурно активних осередків. Це пов'язано з тим явищем, що в 1920–1980-ті рр. за межами України опинилися знані українські культурно-освітні, наукові та громадські діячі, які продовжували справу відновлення та утвердження національної державності. Водночас, незважаючи на те, що українська громада спільно діяла в умовах постійного протистояння більшовицькому тоталітарному режиму в СРСР, в її межах постійно виникали суперечки, переважно політичного характеру. Ці дискусії, безумовно, спричинили роз'єднаність українців за кордоном.

Аналіз стану розробки проблеми

Діяльність української громади за кордоном, зокрема в умовах роз'єднаності та дискусій, науковці досліджували фрагментарно. Праці українських дослідників (Василь Губарець, Тарас Лутчин, Олесь Обертас, Юрій Недужко, Олександр Омельковець) містять окремі згадки про такі дискусії. Проте йдеться лише про часткове висвітлення теми. Достовірну фактологічну інформацію про дискусії розпорошено в публіцистичних матеріалах закордонних та українських ЗМІ. Водночас наразі вивчення суті цих дискусій дало би змогу з'ясувати першопричини численних явищ в еміграції та в УРСР, зокрема що стосується книговидавничого процесу, самвидаву і т. зв. тамвидаву (тобто публікацій текстів самвидаву за кордоном, які передавали чи привозили з УРСР).

Завдання статті: 1) виявити причини та передумови дискусій української громади за кордоном; 2) проаналізувати окремі дискусії на шпальтах періодики українців діаспори; 3) виявити вплив суперечок всередині української еміграційної громади на діяльність ЗМІ.

Виклад основного матеріалу

Українська громада в другій половині ХХ ст. була поділена на прихильників ОУН (б) та ОУН (м), між якими велася постійна боротьба. Бандерівці вважали, що кожний, хто приїздив з України, був агентом КДБ. Генералом КДБ називали поета і громадського діяча Дмитра Павличка. Завдання мельниківців, до прикладу, було інше — зустрічатися з українцями СРСР, передавати їм закордонні видання.

Після дискусії, пов'язаної з ініціативою студентів з Ратгерського університету (США, штат Нью-Джерсі) запросити представників уряду УРСР, було розроблено навіть спеціальну анкету, через яку намагалися з'ясувати ставлення самих студентів до подібних зустрічей.

В документах Центрального державного архіву зарубіжної україніки збереглися відповіді анкети очільника крайового проводу академічного товариства «Зарево» Михайла Герця, в якій він зауважує, що культурний обмін дає змогу студентству «дійти самим до тієї правди, про котру їм говорять батьки на різних вічах і академіях, яку досі студентство сприймало зі своєрідним скептицизмом», але водночас «професори й американські студенти, які не будуть добре поінформовані про цілі й перебіг таких зустрічей, можуть посудити українське студентство у прихильності до Совецького Союзу» (Центральний державний архів зарубіжної україніки, м. Київ. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 21, арк. 6). Незважаючи на двозначне сприйняття в американському еміграційному середовищі, спілкування представників діаспори з українцями УРСР дало помітні результати: побачив світ п'ятитомник Миколи Хвильового (у той час твори і навіть саме ім'я письменника були заборонені в СРСР). Іван Драч привіз видання Миколи Хвильового в Україну.

Помітна дискусія була пов'язана з виданням спогадів Данила Шумука «За східним обрієм» (1974). В ОУН (б) стверджували, що його праця — «КДБістська» й погляди Данила Шумука — сфальшовані. Незважаючи на дискусію, видавництво «Смолоскип» (США) завдяки родичам Антоніні Горохович одержало рукопис і взялося за видання. Коли книжку було надруковано, Антін Драган, редактор газети «Свобода», телефоном застерігав керівника «Смолоскипа» Осипа Зінкевича не пускати в продаж видання. Натомість очільник видавництва написав офіційного листа до ОУН (б), у якому просив довести, які саме фрагменти в книжці сфальшовані, й пообіцяв у разі достатніх доказів скликати журналістів і цілий тираж спалити публічно як «КДБістську» провокацію. Жодної відповіді «Смолоскип» не одержав; книжку почали поширювати, і вона спричинила активну дискусію в еміграційній пресі. Найвідомішою була серія статей Лева Шанковського «Спомини Д. Шумука у світлі фактів» у часописі «Визвольний шлях» (Шанковський Л., 1975, с. 64–81), автор якої доводив, що видані спогади були сфальсифіковані радянською владою. Головним аргументом на захист видавництва є свідчення самого Данила Шумука, опубліковані в газеті «Свобода»: «Шумук категорично підтвердив, що опубліковані спогади написав він сам: “Всі діялоги в книжці є такі, як я їх написав... Є й деякі помилки; мова не така, тут і там село не так назване, але по суті все це я написав”. У зв'язку зі своїми споминами Данило Шумук зауважив, що він взагалі нікого не боїться, навіть і тих, що робили його “кагебістом”, мабуть, маючи на думці рецензії в часописах “Мета” і “Гомін України”; Шумук — учасник тих подій, писав про те, що бачив на власні очі» (Шумук Д., 1987, с. 3). Виступ автора, який взяв на себе відповідальність за текст спогадів, підтвердив без-

підставність звинувачень прихильників версії щодо фальсифікації, а відповідно — став розв'язанням у суперечці.

Еміграційні дискусії засвідчують, що в умовах роз'єднаної української громади часто доводилося відстоювати власні позиції: патріотичної риторики для видавців і журналістів було замало, щоб викликати довіру серед української громади та американців. В інформаційному листку «Облога» видавці закликають представників української еміграції до порозуміння: «Кожному слід усвідомити реальні українські сили в діаспорі, їх діяльність і прагнення знайти спільну мову у розв'язуванні складних українських проблем на базі взаємного порозуміння. Для свідомої своїх завдань молодій українській генерації стоїть завдання першорядного значення: відірватись від усього того, що нас руйнує, і спрямувати всі свої сили та зусилля туди, де їх найбільше потрібно для нашого народу» («Питання ізоляції», 1982, с. 1). Незважаючи на дискусії та змагальність між собою, українські закордонні видавництва та редакції робили одну спільну справу — випускаючи та розповсюджуючи видання, заборонені в СРСР, ці осередки викривали злочини радянської влади й були гідними опонентами офіційній ідеології СРСР на міжнародному рівні.

Крім ОУН (б) та ОУН (м), які конкурували в еміграції, був і третій напрям ОУН — Українська головна визвольна рада (УГВР), яка співпрацювала з видавництвом «Пролог» та журналом «Сучасність». У зв'язку з цим поділом також варто окреслити декілька показових дискусій. Так, в еміграційному журналі «Сучасність» (Німеччина) публікувалися негативні відгуки на видання «Смолоскипа» (США). Цей часопис був налаштований проти видавництва та його проектів з кількох причин. Осередок ОУН — УГВР, як і «Смолоскип», також отримував і публікував самвидавні матеріали з України, проте був фінансований американським ЦРУ. Завдяки підтримці української громади США й Канади «Смолоскипу» без американської допомоги вдалося передрукувати більше творів самвидаву, ніж видавництву «Пролог». Проте осередку УГВР так і не вдалося довідатись, якими шляхами «Смолоскип» отримував самвидав, зокрема «Українські вісники» та документи Української гельсінської групи.

Літературні критики «Сучасності» намагалися скомпрометувати «Смолоскип» перед українською громадою, яка підтримувала видавництво. Про це свідчать рецензії на книжки «Смолоскипа» у 1970–1980-х рр. Так, Богдан Кравців, розглядаючи еміграційне видання поезій Ліни Костенко (1968), не вказав на ідейно-змістове значення випущеної «Смолоскипом» збірки. Натомість рецензент основну увагу сконцентрував на недоліках — редакційно-видавничих недоглядах, порушенні хронології написання творів, друкарських помилках, плутанині з правописом, скороченнях та пропусках поодиноких слів

у текстах. У висновку Богдан Кравців з упередженістю наголосив: «Коротко кажучи, еміграційне видання поезій Ліни Костенко вийшло не так, як цього можна і треба було чекати від звеличників її творчости. Невключення до “найповнішого вибору” ряду її творів чи й проведені в них упорядником “незначні скорочення” не дадуть змоги читачеві ознайомитися з усією багатогранною творчістю Ліни Костенко, її поглядами й естетичними настановами» [7, с. 77].

У відповідь на рецензію Богдана Кравціва в газеті «Українське слово» з'явилася публікація Василя Трусана «Коли літератор обманює читача». Василь Трусан (псевдонім Осипа Зінкевича) рішуче виступив на захист видавництва «Смолоскип» та упорядкування збірки Ліни Костенко: «Після докладного розгляду статті Богдана Кравцева, стає ясна і недвозначна його мета: обманути читача на чужині, дискредитувати перед ним видавництво “Смолоскип”, а перед читачем в Україні (якщо б те число “Сучасности” туди попало) показати, як то, мовляв, націоналісти “понівечили” збірку поезій Л. Костенко» (Трусан В., 1970, с. 4). Автор публікації виступив проти Богдана Кравціва й інших критиків книжки Ліни Костенко, які перекручували та фальшували факти, пов'язані зі змістом видання.

Дискусію на шпальтах журналу «Сучасність» спричинив також двомовний альбом «Нездоланий дух» («Смолоскип», 1977). У рецензії «Благими намірами вимощене пекло» критик Наталія Пилип'юк з неприхованою агресією представила не лише видання, а й видавництво «Смолоскип»: «Тверда обкладинка і розкішний папір їхнього альбому заповнені лише патетичними узагальненнями, мізерною документацією, поганою редакційною роботою та, що гірше, несерйозним трактуванням дисиденток як членів вишивального цеху» (Пилип'юк Н., 1978, с. 78). Хоча Наталія Пилип'юк не є фахівцем у питаннях декоративно-ужиткового мистецтва, вона найбільше претензій висловила щодо ілюстративних матеріалів видання — вишивок, поставивши під сумнів символізм орнаментів та їхнє мистецьке значення. Закиди Наталії Пилип'юк часто зводяться до з'ясування особистісних суперечок, зокрема з авторкою довідок про українські вишивки Лідією Бурачинською, перекладачем альбому англійською мовою Богданом Ясенем. Рецензентка з упередженістю зловживає безпідставними уточненнями та прискіпливими деталізаціями: текст її приміток більший за саму статтю. Про стиль чи художню вартість видання в публікації взагалі не йдеться, адже основний текст присвячено передмові, довідці Лідії Бурачинської та приміткам альбому.

Через надмірну агресивність рецензії закономірними стали критичні відгуки на неї. Так, у журналі «Сучасність» було опубліковано репліку Іванни Рожанковської «Благими намірами вимощене пекло, або з гарматою на горобця». У примітці до цього матеріалу зазначено:

«Стаття Н. Пилип'юк, вміщена в “Сучасності”, 1978, ч. 10, викликала реакцію кількох читачів. Редакція дістала лист Ірени Колтунюк, що характеризує статтю як “незвичайно компетентно і культурно написану” і називає її “подув свіжого вітру в нашій емігрантській задуші”, три різко негативні листи і статтю Іванни Рожанковської, голови екзекутиви Союзу Українок Америки. Твердження і аргументи цих листів збігаються в головному з текстом статті І. Рожанковської» (Рожанковська І., 1979, с. 101). Авторка опублікованої репліки Іванна Рожанковська не виправдовувала можливих помилок видавців, але наголосила на тому, що рецензія має бути об'єктивною, а не хаотичною й переповненою образливими епітетами. Іванна Рожанковська відзначила: «Еляборат Н. Пилип'юк складається з 19 сторінок критики на 5 сторінок вступних статей і оформлення книжки. Такого браку балянсу не зустрічається в рецензіях» (Рожанковська І., 1979, с. 101).

Відповідаючи Іванні Рожанковській, Наталія Пилип'юк у журналі «Сучасність» уже не вдавалася до гіперболізованих епітетів у бік видавництва «Смолоскип», проте стала вести мову про «погану книжку» і «невдачу» (Пилип'юк Н., 1978, с. 119), про що не йшлося в першій статті. Стаття Наталії Пилип'юк «Кулик кулика бачить здалека» не виразила принципово нових поглядів рецензентки, проте ще раз засвідчила її необ'єктивність, а в результаті — продовжила дискусію.

На безпідставні закиди Наталії Пилип'юк щодо альбому «Нездоланний дух» відреагував і керівник видавництва «Смолоскип» Осип Зінкевич. Його ґрунтовна відповідь стала кульмінаційним моментом у дискусії, що розгорнулася на шпальтах «Сучасності». Тривалий час головному редакторові часопису «Сучасність» Юрію Шевельову не дозволяли друкувати статтю Осипа Зінкевича, але під тиском листів, надісланих редакції з цієї проблеми, матеріал вийшов друком. У статті «Коли затрачується почуття етики» Осип Зінкевич коректно спростував упереджену критику Наталії Пилип'юк, відзначивши її деструктивну мету: «У згаданій статті (на жаль, не можна її назвати ані рецензією, ані критичним оглядом, бо її дух і багатство непристойних епітетів не вкладаються в загальноприйняті літературні норми) зроблено спробу підірвати репутацію “Смолоскипа” і його фінансову підтримку з боку українського читача, від якого цілком залежить видавнича діяльність цього видавництва» (Зінкевич О., 1979, с. 57). Свою статтю Осип Зінкевич логічно структурував на взаємопов'язані підрозділи: «Критика чи розправа з видавництвом?», «Про “солодкавий портрет” ув'язнених жінок і їхні біографії», «Маніпулювання цитатами і сумніви щодо автентичности», «Недогляди в альбомі» та ін. Публікація Осипа Зінкевича засвідчила високий рівень відповідальності «Смолоскипа» за свою діяльність та привернула увагу до видавництва з боку української громади в еміграції.

Спроба рецензентки Наталії Пилип'юк відповісти Осипу Зінкевичу в тому ж випуску «Сучасності» не мала резонансу. Тон авторки змінився на значно поміркованіший та обережніший, порівняно з попередніми статтями, проте її надмірна суб'єктивність та фальшування не дали змоги досягти компромісу в дискусії. Скомпрометувати «Смолоскип» ініціаторці дискусії Наталії Пилип'юк не вдалося: для сенсаційності критики забракло підстав і аргументів, а видавці зуміли гідно відстояти свої позиції навіть на шпальтах видання, не налаштованого на його підтримку.

У цьому контексті слушною є думка дослідника жанрів періодичної преси Олександра Тертичного: «Основу рецензії складає аналіз, тому необхідно, щоб він був усебічним, об'єктивним. Автор рецензії повинен уміти помітити в аналізованому творі те нове, що може стати "центром", навколо якого будуть "обертатися" його думки, його судження» (Тертычный А.А., 2002). Крім коректності висловлювань, для рецензій обов'язковою умовою є компетентність автора в літературі й тих галузях, які пов'язані зі змістом видань. Обговорення мистецького рівня альбому «Нездоланний дух» у журналі «Сучасність» продемонструвало, що негативна рецензія повинна бути насамперед фаховою, інакше відгук стане причиною публічної дискусії в періодиці й засвідчить некомпетентність критика.

Висновки

В еміграційному середовищі в другій половині ХХ ст. дискусії серед українців виникали переважно через поділ на прихильників напрямків ОУН (б), ОУН (м) і ОУН (УГВР), які мали різні політичні погляди, зокрема на зустрічі з українцями з УРСР та видання окремих громадських діячів і письменників. Проте, попри змагальність між собою, зокрема в першості публікацій самвидаву, українські закордонні ЗМІ робили спільну справу — випускаючи та розповсюджуючи видання, заборонені в СРСР, ці осередки викривали злочини радянської влади й були гідними опонентами офіційній ідеології СРСР на міжнародному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

Данило Шумук виступив у Гамілтонію. (1987). *Свобода*, № 126, с. 1–3.

Документи (листи, статті, анкета журналу української молоді і студентства «Смолоскип», інформаційні листки та бюлетені) видавничої та пресово-інформаційної діяльності, 1964–1983. *Центральний державний архів зарубіжної україніки*, Київ. Ф. 54. *Об'єднання українських академічних товариств «Зарево» у США, 1951–1983 рр. Оп. 1. Спр. 21., 52 арк.*

Зінкевич, О. (1979). Коли затрачується почуття етики (у справі статей «Благими намірами вимощене пекло» і «Кулик кулика бачить здалека» Наталії Пилип'юк). *Сучасність*, № 12, с. 57–75.

- Пилип'юк, Н. (1978). Благими намірами вимощене пекло. *Сучасність*, № 10, с. 72–90.
- Пилип'юк, Н. (1979). Кулик кулика бачить здалека. *Сучасність*, № 5, с. 119–122.
- Питання ізоляції. (1982, Січ. 22). *Облога: неперіодичний листок Української Інформаційної Служби «Смолоскип»*, с. 1.
- Рожанковська, І. (1979). Благими намірами вимощене пекло, або з гарматою на горобця. *Сучасність*, № 2, с. 101–103.
- Тертычный, А. А. (2002). *Жанры периодической печати*. Москва: Аспект Пресс. Взято з http://evartist.narod.ru/text2/05.htm%D0%B7_11
- Трусан, В. (1970). Коли літератор обманює читача (До статті Б. Кравцева про еміграційне видання поезій Ліни Костенко). *Українське слово*. Квіт.–трав. с. 1–4.
- Шанковський, Л. (1975). Спомини Д. Шумука у світлі фактів. *Визвольний шлях*. Кн. 1 (с. 64–81). Лондон.

REFERENCES

- Danylo Shumuk vystupuv u Hamiltoni [Danylo Shumuk Made a Speech in Hamilton]. (1987). *Svoboda*, № 126, pp. 1–3 [in Ukrainian].
- Dokumenty (lysty, statyi, anketa zhurnalu ukrainskoi molodi i studentstva «Smoloskyp», informatsiini lystky ta biuleteni) vydavnychoi ta presovo-informatsiinoi diialnosti, 1964–1983. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv zarubizhnoi ukrainiky. Kyiv. F. 54. Obiednannia ukrainskykh akademichnykh tovarystv «Zarevo» u SSHA, 1951–1983 rr. Op. 1. Spr. 21. 52 ark.* [in Ukrainian].
- Pylypiuk, N. (1978). Blahymy namiramy vymoshchene peklo [Good intentions pave the road to hell]. *Suchasnist*, № 10, p. 72–90 [in Ukrainian].
- Pylypiuk, N. (1979). Kulyk kulyka bachyt zdaleka [Sandpiper seas a sandpiper from a distance]. *Suchasnist*, № 5, pp. 119–122 [in Ukrainian].
- Pytannia izoliatsii. (1982, January 22). [The issue of isolation]. *Obloha : neperiodychnyi lystok Ukrainskoi Informatsiinoi Sluzhby «Smoloskyp»*. P. 1 [in Ukrainian].
- Rozhankovska, I. (1979). Blahymy namiramy vymoshchene peklo, або z harmatouiu na horobtsia [Good intentions pave the road to hell, or with a gun on a sparrow]. *Suchasnist*, № 2, p. 101–103 [in Ukrainian].
- Shankovsky, L. (1975). Spomyny D. Shumuka u svitli faktiv. *Vyzvolnyi shliakh* [Liberation Way]. B. 1. (pp. 64–81). London [in Ukrainian].
- Tertychnyj, A. A. (2002). *Zhanry periodicheskoy pechati* [Periodical press genres]. Moscow : Aspekt Press. Retrieved from http://evartist.narod.ru/text2/05.htm%D0%B7_11v [in Russian].
- Trusan, V. (1970). Koly literator obmaniue chytacha (Do statyi B. Kravtseva pro emigratsiine vydannia poezii Liny Kostenko) [When the writer deceives the reader (Article by B. Kravtsev on the emigration publication of poetry by Lina Kostenko)]. *Ukrainske slovo*, April-May, p. 1–4 [in Ukrainian].
- Zinkevych, O. (1979). Koly zatrachuietsia pochuttia etyky (u spravi statei «Blahymy namiramy vymoshchene peklo» i «Kulyk kulyka bachyt zdaleka» Natalii Pylypiuk) [When sense of ethics is expended (in matters of the articles «Good intentions pave the road to hell» and «Sandpiper seas a sandpiper from a distance» Natalia Pilip'yuk)]. *Suchasnist*, № 12, pp. 57–75 [in Ukrainian].